

VAN BÖLGESİ ÇAVUŞTEPE KAZISI

Prof. Dr. AFİF ERZEN

Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülen Van bölgesi kazısı 1965 yılında Temmuz başından Ağustos'un son haftasına kadar devam etmiştir.

Çavuştepe kazısı üyelerimizden Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında Prof. Dr. Emin Bilgiç, Doç. Dr. Adnan Pekman, Doç. Dr. Oktay Akşit, fotoğrafçı Ali Madenli ve iki kız, üç erkek olmak üzere beş arkeoloji öğrencisinden kurulu heyet tarafından yürütülmüştür.

Çavuştepe'nin önemli bir kazı yeri olması gözönünde tutularak, 1965 de çalışmalarımız burada teksif edilmiş ve gerçekten de bu mevsim buluntu bakımından çok verimli olmuştur. 1965 kazı mevsiminde Çavuştepe'de başlıca dört yerde çalışılmıştır: 1) uç kale yahut giriş kısmı, 2) Merdivenler sahası, 3) Tapınak, 4) Saray yahut sarnıçlı salonlar.

1 — *Uç kale*'de bu yıl kuzey-doğudan itibaren I ve II nolu mekânlarda çalışıldı. I nolu mekânda temizlik yapılmış, zemin meydana çıkarılmış ve duvarların ne şekilde temele indiğini ve satıhta görünen ana kaya meylinin durumunu anlamak maksadiyle dört sondaj yapılmış ve neticede meyilli kısımların düz satıh elde etmek için muhtelif seviyelerden itibaren kireçli, çakıllı bir dolgu ile doldurulduğu anlaşılmıştır. Odanın zemini pembemsi bir sıva ile sıvanmış intibaini vermekte olup, orta kısmı muhtelif boyuttaki saltaşlarla kaplanmıştır. Birinci mekânla ikinci mekân arasındaki duvar kerpiçtendir; ve, Urartu kerpiç duvarları için çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu mev-

simde II nolu mekânda ele geçen buluntuların en önemlileri *mavi, kırmızı, siyah ve beyaz renkli muhtelif bitki ve geometrik desenler gösteren fresklerden başka*, yürür halde bir insan figürü ihtiva eden bir parçanın bulunmuş olmasıdır. Gösterdikleri motifler ve şekillerden dolayı fresk parçalarının bir kısmının duvarlara, diğerlerinin ise tavana ait olması ihtimal dahilindedir. Burada üzeri yuvarlak şekilli boyalı tezyinat gösteren bir metreden uzun bir kalas parçasının bulunması, tavanda da tezyinat bulunmuş olduğuna delâlet etse gerektir. Ayrıca burada en önemli buluntu olarak, zemin üzerinde ikisi içiçe geçmiş, yanaklı iki bronz miğferle, yine geniş kısmı doğu istikametinde olan diğer bir miğferin bulunmuş olmasıdır. Miğferler maalesef çok paslanmış ve kırık olarak ele geçmiştir. Miğferlerden birinin üzerinde friz halinde arslan kabartmaları vardır. Bundan başka yine aynı mekânda doğu duvarı dibinde ve tam zeminde yazılı tarafı toprağa gelmek üzere, dört satırlık çivi yazılı büyük bir kitabe taşı bulunmuştur. Fresk parçalarına rastlanması, miğfer gibi nadir tesadüf edilen buluntuların ele geçmesi, burada itinalı ve ağır çalışmak zaruretini doğurmuştur. Gelecek sene bu mekânın araştırılması sonuçlandırılacaktır.

2 — *Merdivenler sahası*. Çavuştepe kalesinin güney-doğusundaki surlar önünde ve surlara bitişik büyük merdivenler sahasında iki yıldanberi çalışılmaktadır. Bu sene merdivenleri tamamiyle ortaya çıkarmak suretiyle mahiyetini açıklamak ve aynı zamanda kaleye giriş meselesini aydın-

latmak gayesiyle kazının başından sonuna kadar burada devamlı ve itinalı çalışmalar yapıldı. Geçen sene sınırı çizilmiş olan 9 metre genişliğindeki bir sahada çalışıldı. Gerek eskiden sur duvarlarından dökülen kerpiç yıkıntıları ve gerekse önceki senelerin hafriyat molozlarından vücuda gelen takriben iki metre kalınlığındaki toprağı kaldırmak icab etmiştir. Merdivenler sahası çok dik bir meyil göstermektedir. Üst kısımdaki platformda molozların altında, ana kaya üzerinede çakıl, toprak, kireç ve toprak halinde paslanmış demir parçalarından müteşekkil bir blokaj meydana getirilmiştir. Buna Urartu devrinin bir nevi betonarmesi denilebilir. Moloz içinde iyi kalitede ve aynı zamanda kaba keramik parçalarına rastlanmıştır. Kaba keramiğin günlük ihtiyaçlarda kullanılan kap-kaçağa ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine molozlar içinde çeşitli hayvan kemiklerine tesadüf edilmiştir.

Tamamen açılan ve temizlenen merdivenler 9 metre genişlikte ve 30 metre boyunda bir sahayı kaplamaktadır ki bu abidevi bir manzara teşkil etmektedir. Basamakların işlenişi, sahanlıklar, muhtelif ölçülerdeki yükseklik, genişlik ve uzunluklar burada monotonluktan kurtulan bir açık merdiven sisteminin bahis mevzuu olduğunu göstermektedir. Sur duvarları ile irtibatı bulunması ve bazı basamakların fazla geniş ve yüksek olması, uzunlukların eşit olmaması bu abidevi merdivenler manzumesine sadece merdiven adını vermenin de yerinde olmayacağını gösteriyor. Resmî törenlerde burasının kullanılmış olduğu düşünülebileceği gibi, surlarla irtibatı dolayısıyla askerî maksatlara da hizmet ettiği, kalenin müdafaasında rol oynadığı hatıra gelebilir.

Temelini yerli kayanın teşkil ettiği bu merdiven sistemi ihtimaldir ki, yerli kayanın durumuna ve meyline uygun bir şekilde inşa edilmiş ve böylece yelpaze şeklinde bir görünüşe sahip olmuştur. Bununla beraber, çok meyilli yerli kayaya yerleştirilmiş olan bu merdivenlerin sağlam bir şekilde ele geçmişi bulunması ve basit

malzeme ile yapılmış olmasına rağmen abidevi bir manzara arz etmesi Urartu mimarisinin bir başarısı olarak kabul edilmektedir. Yerli kayaya oyulmuş olan yuvalara merdivenin temel taşları tam manâsiyle intibak ettirilmiş ve taşın ağırlığı eşit şekilde dağıtılarak ana kayaya bindirilmiştir. İkinci sıra taşlar kuru veya balçıkla takviyeli olarak yer almış, aralıklar balçıkla doldurulmuş ve geniş satırlarda ufak taşlarla blokaj yapılmıştır. En üstte ince balçık tabakası üzerine kaplama düz taşlar yerleştirilmiştir.

Merdiven dediğimiz basamaklı saha geniş şekilde açılmış olmakla beraber, kaleye giriş problemi henüz çözülmüş değildir. Gelecek sene doğuya doğru bu sahada çalışacak ve yukarı kale ile aşağı kale arasındaki boyun kısmı ile irtibat kurulacaktır. Merdivenler sahasında önemli buluntu olarak iyi kalitede bir Urartu tabak parçası ele geçmiştir ki, bunun üzerinde oyuntu çizgilerle işlenmiş bir hayvan başı resmi vardır. Merdivenlerin tahribe uğramış bazı kısımları yerli kerpiç çamuruyla onarılmıştır.

3 — *Tapınak*. Bu yıl tapınağın ön kısmı geniş şekilde açılmış, batı duvarına bitişik bir mekân tamamen boşaltılmış ve kuzey duvarı önünde çalışılarak burada çok önemli buluntular ele geçirilmiştir. Batıdaki mekân kuzey-güney yönünde olup kuzeyde bir eşik taşı ve kapı yeri meydana çıkarılmıştır. Duvarlar beyaz kireçle badana edilmiştir. Burada üstten bir metrelik derinlikte kemik bir iğne ve bir tane delikli boncuk bulundu. Zemine kadar kazıldığında, zeminin çakılla döşenmiş olduğu görülmüştür. Bu mekânın bu günkü seviyeden zemine kadar olan derinliği güneyde 2.30, kuzeyde ise 2.80 m. dir. Zemin kuzeyden güneye meyillidir. Kuzeydeki duvar önünde batıya giden dar bir koridor vardır. Tapınağın kuzey duvarı dışındaki sahada çalışılmaya başlanmış 2 metre derinlikte, 3 metre uzunluğunda birbirine paralel üç tane tahta kalas meydana çıktı. Bunların yangın ve yıkılma neticesinde tavandan düşmüş olduğu anla-

şılmaktadır. 2.10 m. derinlikte ele geçen başlıca buluntular şunlardır: Bol miktarda kemik ve kaba keramikten başka kırmızı renkte bir tabak, bir testicik bir düğme şeklinde dokuma aracı, iki bronz ok ucudur. Aynı seviyede en önemli buluntu ise tapınak duvarından 1.75 m. ve mekânın doğu duvarından 3 m. mesafede gri kilden çivi yazılı bir tablettir. Tabletten bir tarafı kırık, ve küçük bir parçası da eksiktir. Aynı yerde ayrıca boynuzdan yapılmış 15 cm. uzunluğunda üç delikli bir sap veya kült sembolü ile at koşumuna ait zil şeklinde bronz levhalar ele geçti. 2.50 m. derinlikte ve aynı yerde bir parçası eksik ve kırık ikinci bir çivi yazılı kil tablet bulundu. Böylece, bütün Urartu kazı sahalarında ilk defa olarak yalnız Çavuştepe tapınağında çivi yazılı kil tablet ele geçmiş oluyor. Ancak bundan 70 yıl önce Toprakkale'de bir kırık tablet bulunmuştur. Bu itibarla bu buluntu son derece önemlidir. Ayrıca bu seviyede ince kolları kesilmiş 15 cm. uzunluğunda ve 4 cm. çapında geyik boynuzu, kırmızı renkte bir çanak, deve tüyü renginde iki küçük, siyah renkte bir küpçük ve bazı kemik araçları bulunmuştur. Bundan başka, yine aynı seviyede makaraya benzer siyah taştan bir aletle ucunda altın kaplama bulunan bir bilezik parçası ve at koşumuna ait bronzdan kanca şeklinde bir parça ele geçmiştir. 2.55 m. derinlikte ise koyu kahve renkli bir seramik parçası üzerinde kulplu olarak bir boğa başı bulunmuştur. Kuzeydeki kerpiç duvarın dibinde 2.65 m. de biri koyu kırmızı renkte kulplu, yonca ağızlı diğeri kahve renkli yine yonca ağızlı ve kulplu 8 cm. yüksekliğinde iki testicik tam olarak ele geçmiştir. Bu eksiksiz olarak ele geçen testicikler Urartu keramiğinin en güzel örneklerini teşkil etmektedir. Kulplarından ve profillerinden madenî vazoların taklidi olarak yapılmış olan bu testiciklerin tapınakta dinî maksatlarla kullanılmış oldukları anlaşılıyor. 2.75 m. de tabaka halinde kül ve kömürlü toprak çıktı. Ağır bir yangın geçirdiği anlaşılan bu tabaka içinde madenî eşya parçaları, Urartu keramiği parçaları ve bu arada bir

çuvaldızla, makaraya benzer bir kemik araç bulunmuştur. 2.85 m. de koyu gri renkli küpçük, üç tane kemikten yapılmış üç delikli bıçak veya kama sapı çıkmıştır ki, bunlardan bir tanesinin uç kısmı işlenmiş, usluşturulmuş kartal gagası şeklindedir. Kama sapının başının çift kartal şeklinde olduğu anlaşılıyor, zira diğer taraf kırıktır. Aynı seviyede delikli kemik eşya ve tapınak duvarının dibinde 15 cm. çapında, pişmiş topraktan bir su borusu çıkmıştır. Bugün künk denilen borunun bir tarafı diğer boruya geçmesi için girintili ve bu yerin çapı daha dardır. Bunun tapınağın yağmur borusuna ait bir parça olması pek muhtemeldir. 2.90 m. de siyah renkli, kaidesi şua motifli bir küpçükle bronz bir fibula parçası bulundu. Bu seviyede aynı zamanda sağlam ve bozulmamış olarak bir çam kozalağı ile 10 cm. yüksekliğinde kulplu bir küpçük elde edildi. Ayrıca tapınak duvarına 4 m. mesafede paralel bir kerpiç duvar meydana çıkmıştır ki, bu duvarda iki kapı yeri tesbit edilmiştir. Bundan başka yine burada boynuzdan yapılmış oval şeklinde 3 cm. yüksekliğinde kapaksız çok güzel bir kutu bulunmuştur (Yük. 3,7; en. 4,7; boy 8,7 cm.) çapındadır.

2.95 m. de ise 12 cm. yükseklikte siyah renkli ve omuz kısmının iki tarafında meme şeklinde çıkıntılı (buckel) küp çıktı. Bu keramik gerek şekil ve gerekse yapılış bakımından Urartu eserleri arasında nadir tesadüf edilen bir nevi gösteriyor. Ayrıca aynı seviyede 15 cm. çapında siyah renkli bir de tabak bulunmuştur. Ayrıca, yine bu seviyede Urartu kırmızısı dediğimiz, kırmızı renkte iyi kaliteden, seramikten çizme şeklinde bir kap bulunmuştur. Çizmenin bağ yerleri paralel çizgilerle ve tabanın dikişleri noktalarla belirtilmiştir. Çizmenin yüksekliği 18 cm. dir. Bu bir içki kabı yahutta mabede konulmuş bir adak eşyası olabilir. Çizme kırık olup tabanda bir kısım eksiktir. Aynı seviyede kırmızı renkte küp kapağı ve ayrıca boya olarak kullanıldığı ihtimalini veren sarı renkte son bir taşla, vişne çürüğü renginde başka boya taşları ele geçmiştir. 3 m. de

bir mızrak ucu, ortası delik bir kolye parçası, koyu vişne renginde piramidal şekilde delikli kırık taş bir mühür bulunmuştur. 3.10 m. de ise zemin elde edilmiştir.

Kitabe taşlarına gelince: tapınağın batısında, köşeye 2.10 m. uzaklıkta ve 2.75 m. seviyede 37×17 cm. boyutunda yassı çivi yazılı bir kitabe taşı bulunmuştur. İki satırı yazılmış ve sekiz satırı boş bırakılmış durumdadır. Anlaşıldığına göre kitabenin önce satırları çizilmiş ve yazıya başlanarak bitirilememiştir. Ani bir felâketten dolayı kitabenin bitirilmesine imkân kalmadığı düşünülebilir. Mabet sahasındaki ikinci kitabe ise mabedin dışında, kuzey batı köşesine 2 m. mesafede kerpiç duvarın dibinde ele geçen $36 \times 53 \times 7$ cm. boyutundaki çivi yazılı taş olup üzerinde altı satır yazı bulunmaktadır. Üçüncü kitabe mabedin ön cephesinin açılması sırasında ele geçmiştir. Bu kitabe mabedin güney köşesine 6 m. mesafede bulunmuş olup 4 satırlık çivi yazısını ihtiva etmektedir. Dört tarafından kırık olarak ele geçen bu bazalt taşın kalınlığı 13 cm. olup 95 cm. derinlikten çıkmıştır. Böylece tapınak sahasından üç kitabe taşı elde edilmiş oluyor.

4 — *Saray yahut sarnıçlı salonlar.* Burada bu yıl esas itibarıyla güney ve kuzeydeki büyük koridorlar, sarnıçlı büyük salonun doğu ve batısındaki mekânlarda çalışılmış; 2 ve 3 numaralı sarnıçlar temizlenmiş ve bir de sarnıçlı sahanın kuzeyinde bugünkü Hoşap yolunun geçtiği kalenin eteğiyle surlar arasında bulunan derin kaya yarıntısında sondaj yapılmıştır.

Güney koridorunun kazısına doğuya doğru devam edilerek 6.80 m. daha açılmış ve burada zeminden 40 cm. yükseklikte, kırık, içi tamamen toprak dolu uzunluğu 1.70 m., karın çapı 1.30 m. kalın cidarlı büyük bir pithos bulunmuştur. Kiremit renginde olan bu pithos üzerindeki dekorasyon ve şekli itibarıyla tipik bir Urartu eseridir. Buna benzer Urartu pithoslarına Asur kabartmalarında rastlanmaktadır. Yangın neticesinde koridor içinde birikmiş olan kalın kül tabakası kaldırıldıktan sonra, koridorun ana kayanın

düzeltilmesiyle meydana getirildiği görülmüştür. Şimdiye kadar açılmış olan güney koridorun uzunluğu 95.80 m. olup, kapı yerleri ve payelerle çok gösterişli bir manzara arz etmektedir. Koridorun batı ucu tamamen açılmıştır. Gelecek sene Doğuya doğru kazıya devam edilecek ve doğu ucunun da bulunmasına çalışılacaktır.

Kuzey koridor ise doğu yönünde tamamen açılmış ve ana kayada son bulunduğu görülmüştür. Koridorun sonunda duvara rastlanmamıştır. Ancak, kuzey koridorun doğusunda 1 nolu odaya rastlayan kısımda ana kayaya oyulmuş bir kanal bulunmuştur. Kanalin üstü sal taşla örtülü olup 1 nolu odanın kuzey duvarından içeriye girdikten sonra, doğuya kıvrılmakta ve kuzey duvarına paralel devam ederek, odanın doğu duvarından dışarı çıkmaktadır. Kanalin vasıl olduğu ve kalın moloz ve kül tabakasıyla dolu bulunan bu mekân kazılmıştır. Kül tabakası arasında tesadüf edilen önemli buluntular şunlardır: Sağlam vaziyette bir küçük testi, bir tane bronzdan, paslanmış, yılan başlı bilezik tam olarak ele geçmiştir. Bronz çivi ve bilezik parçaları, iki tane okside olmuş demir mızrak ucu, oniks? taşından bir adet yassı, benekli ve üst kısmında delik bulunan kolye ünitesi, yine muhtemelen oniks taşından silindir şeklinde ucu delikli bir mühür bulunmuş olup mühür kısmında bir kartal tasviri vardır. Bu mekân tamamen açıldığında 1 numaralı odanın taş duvarına bitişik vaziyette iki yanı ve alt kısmı kerpiçten bir ocak meydana çıktı. Ocağın yanları ve alt kısmı sıvalı olup, üstünde duvar içinde bir oyuk vardır. Ocağın etrafı is ve yangın izleri gösterdiği gibi, içinde bol miktarda kül ve kemik bulunmuştur. Çok iyi kalmış olan ocak bugünkü köy ocaklarına benzemektedir. Diğer taraftan, odanın içinde kanalin sonu elde edilmiş ve 1.04 m. çapında, odanın tabanını teşkil eden yerli kayaya oyulmuş daire şeklinde bir taş leğene bitişmiş olduğu görülmüştür. Ocağın yanında bugün köylerde test denilen sabit taş leğenin ve bunun kanala bitişik bulunması, burasının bir mutfak olacağı kanaatını vermiştir.

Ocaklı oda doğuya doğru kazılmış ve bütün mekân meydana çıkarılmıştır. Bu mekânın içinde kuzey-güney yönünde uzunlukları ve genişlikleri 1.50 m. olan iki duvar bulunmuştur ki, bunlardan biri güney, diğeri kuzey koridor duvarlarına bitişmektedir ve aralarında bir açıklık vardır. Böylece birbirine geçilen iki oda olduğu anlaşılıyor. Ocaklı odada leğenin hemen yanında taş duvarlı bir sedir meydana çıkmıştır. İhtimaldir ki, mekânlar bir kapıyla birbirine bağlanan bir mutfak ile bir oturma odasıdır. Ayrıca, bu mekânda iki yuvarlak taş kaidenin bulunması ve güney koridorla irtibatta olduğu gibi bir taş merdivenin de yükselmesi burasının zemin katı olduğunu anlatıyor. Molozlar arasında küçük boyda açık deve tüyü renginde sivri dipli bir testicik, güzel Urartu seramiği nevinden bir küçük sürahi, çift hazneli bir toprak kandil, kemikten silindirik şekilde dört delikli ve dokumacılığa ait bir araç, silindirik şekilde üzerinde paralel üç yiv bulunan taştan bir ağırşak ele geçmiştir. Bütün mekânın uzunluğu 8.30 ve genişliği 7.40 m. dir. Mekânın zemini düzeltilmiş yerli kayadır.

Kuzey koridorun kuzey duvarının temelleri tam olarak bulunmuş ve ana duvarın kuzey tarafında, buna paralel ikinci bir duvar meydana çıkmıştır ki, bu yerli kayaya oturtulmuştur. Kuzey koridora, kuzeyden açılan kapıların duvar dışındaki başka mekânlarla bağlantısı olup olmadığını anlamak için 9 m. boyunda bir tranşe açıldı burada molozlar arasında boynuzdan üç delikli bir bıçak sapı bulundu. Tranşeye devam edilerek beyaz zemin harcına tesadüf edilmiştir ki, bu güneydeki depoların zemininde bulunanlara benzer memektir. Gelecek sene buradaki araştırmalara devam edilecek ve kazı sahası genişletilecektir.

Sarnıçlı salonların güney yönünde, kalenin eteğinden yukarı doğru kuzey surlarına uzanan büyük bir kaya yarıntısı vardır ki, bunun duvarları panolar şeklinde düzeltilmiş bir manzara arz etmektedir. Bu kaya yarıntısının mahiyetini anlamak için surlarda nihayetlendiği ve dörtgen bir

plân gösterdiği üst kısmında bir sondaj yapılmıştır. Bir metreye varan kazıdan sonra, içeriye doğru bir girinti teşkil ettiği görülmüş ve gayet muntazam kenarları olduğu anlaşılmıştır. Bugünkü durumda yönünün sarnıçlara doğru olması arada bir bağlantı bulunabileceği, bir yeraltı geçidi olarak kullanılmış olduğu ihtimalini vermektedir. Bu sondaj 4 m. derinliğe kadar devam ettirilmiş, fakat henüz tam bir fikir edinmek kabil olmamıştır. Gelecek sene daha başka teknik vasıtalarla sondaja devam edilecektir.

Sarnıçların bulunduğu büyük salonun batısında, doğudaki 1 numaralı odanın karşısında 2 nolu oda dediğimiz mekân bu yıl açılmıştır. Mekânın batı duvarının dış kısmında, zeminde ve duvara gömülü bir taş kurna veya çeşme 2 numaralı odanın içine geçmekte olup, iç tarafları oyuk taşlarla üstü kapatılmıştır. Çeşmenin 2 nolu oda içindeki duvardan itibaren uzunluğu 50 cm. dir. 2 nolu oda 13.70 m. uzunluk ve 6.30 m. genişlikte bir mekândır. Odanın ortasında yaklaşık olarak 50 m. yükseklikte sıkıştırılmış topraktan vücuda getirilmiş bir düz saha üstünde blok taşlarla döşeli sunağa benzer bir kalıntı meydana çıkmıştır. Dik dörtgen şeklinde olan bu kalıntı kareye yakın bir plân göstermektedir. 1 nolu odanın esas taş zemin üzerinde de kalın bir toprak tabakasından sonra aynı şekilde fakat çok daha geniş bir taş kaplama vardır. 2 nolu odada ayrıca bir çeşmenin bulunması buranın başka maksatlarla kullanıldığı ihtimalini veriyor. Mekânın 1 numaralı odada olduğu gibi esas zemini düzeltilmiş ana kayadır.

Freskler, taş, maden ve kemikten ilgi çekici eserler, güzel tüm seramik kablaklar, miğferler, dört çivi yazılı kitabe taşı, iki çivi yazılı kil tablet ve mimarî kalıntıların meydana çıkarılmasıyla bu seneki Çavuştepe kazıları çok verimli olmuştur.

Üç senedenberi uğraşmamız neticesinde, bu yıl Van valisi sayın Nazım Üner'in himmetiyle köy yolları dairesi tarafından Çavuştepe kalesine doğu rampası üzerinde her türlü vasıtanın çıkabileceği bir yol yapılmıştır.

